

Liberalleşmeye Yönelik Hareketlerin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisinin Yıllara Göre Karşılaştırılmalı Analizi

Comparative Analysis of The Impact of Liberalization Movements on Türkiye's Foreign Trade by Years

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1595919>

Metin KETBOĞA*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
03.12.2024

Kabul Tarihi:
23.02.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Türkiye'de dış ticaret açığının özellikle 2020 yılından sonra hızlı bir şekilde artış göstermesi liberalleşmenin Türkiye ekonomisi için son yıllarda olumlu bir görünüm sergilemediği fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu makalenin amacı, liberal ekonomiye geçişin ardından Türkiye dış ticaretinin bundan nasıl etkilendiğinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Türkiye'nin 1923 yılından 2023 yılına kadar geçen yüz yıllık süreçte dış ticaret rakamları incelenerek liberalleşmenin Türkiye dış ticareti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İkinci olarak liberalleşme öncesi ve sonrası dönem için Türkiye'de ithalatın ihracat üzerindeki etkileri ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. DOLS ve FMOLS sonuçları Türkiye'de ithalatın ihracatı liberalleşme sonrası dönemde daha fazla etkilediğini göstermektedir. Makalenin sonuç bölümünde liberalleşmenin ithalatı artıran olumsuz bir etkisinin olduğu fakat liberal ekonomiye geçen ülkelerin kalkınma sürecini daha erken tamamladığı görülmektedir. Ayrıca liberalleşmenin teknoloji transferini sağlayarak ülke içinde eksik teknoloji nedeniyle üretilmeyen ürünlerin üretim teknolojisinin zamanla öğrenilmesine imkân verdiği, öğrenilen teknoloji ile ithal edilen ürünlerin yerine yerli ürünlerin üretildiği ve bu noktada ithalatın azaldığı hatta üretilen yerli ürünlerin zamanla ihracatının da yapılması yolu ile ihracat gelirinin arttığı vurgulanarak dış ticaret açığının bu yolla azaltıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ticaret, liberalleşme, ihracat, ithalat.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
03.12.2024

Accepted:
23.02.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

The rapid increase in Türkiye's foreign trade deficit, especially after 2020, has led to the idea that liberalization has not had a positive outlook for the Turkish economy in recent years. The aim of this article is to examine how Türkiye's foreign trade has been affected by the transition to a liberal economy. For this purpose, first, Türkiye's foreign trade figures for the century-long period from 1923 to 2023 were examined and the effect of liberalization on Türkiye's foreign trade was investigated. Secondly, the effects of imports on exports in Türkiye for the pre- and post-liberalization periods were analyzed using econometric methods. DOLS and FMOLS results show that imports affected exports more in Türkiye in the post-liberalization period. In the conclusion of the article, it is seen that liberalization had a negative effect on imports, but countries that switched to liberal economies completed their development processes earlier. In addition, it was emphasized that liberalization provided technology transfer and enabled the production technology of products that could not be produced in the country due to insufficient technology to be learned over time, that domestic products were produced instead of imported products with the learned technology, and at this point imports decreased and even export revenues increased by exporting domestically produced products over time, and it was concluded that the foreign trade deficit was reduced in this way.

Keywords: International trade, liberalization, export, import.

Atıf/ to Cite (APA): Ketboğa, M. (2025). Liberalleşmeye yönelik hareketlerin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkisinin yıllara göre karşılaştırılmalı analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 333-348. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1595919>

*ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, metin.ketboga@ozal.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Liberalization is a set of policies that aim to increase international trade by reducing market controls. This movement, which began in the 1970s and gained momentum throughout the world in the 1980s, has enabled countries to develop economically. However, liberalization movements in a country and obtaining positive results from them are only possible if the current economic environment is suitable for this. Otherwise, liberalization movements cause a decrease in production within the country. The decrease in production within the country and the increase in imports cause the country to become a potential open market for other countries. The biggest step taken towards liberalization in Türkiye was the abandonment of the import substitution foreign trade policy implemented since 1929 on January 24, 1980, the transition to an export-based industrialization policy and the transition to a liberal economy. Both Türkiye's exports and imports increased rapidly in 1980 and afterwards. The foreign trade deficit in Türkiye, which increased by 237% in 2022 compared to 2021 and approached one hundred and ten billion dollars, has led to the idea that liberalization has not presented a positive outlook for the Turkish economy in recent years. The purpose of this article is to examine how Türkiye's foreign trade has been affected by the transition to a liberal economy. For this purpose, Türkiye's foreign trade figures for the last hundred years from 1923 to 2023 were analyzed and the impact of the transition to a liberal economy on Türkiye's foreign trade was investigated.

Literature Review:

The summary of the studies examined regarding the literature review conducted on the subject is as follows. Duman and Aydın (2023) stated that the new tariff system established in 1929 was aimed at protecting the country's interests and that Türkiye initiated its industrialization efforts in a forward-looking manner. Cetin and Savrul (2016), stated that the increase in production in Brazilian exports after the liberalization movements had a positive effect on employment. Ozkardes (2015), stated that Türkiye could not pursue an independent foreign trade policy until 1929 due to various articles of the Treaty of Lausanne, and that it pursued an independent and effective foreign trade policy after 1929 due to the completion of its obligations specified in this agreement, and that this situation caused a fundamental change in Türkiye's foreign trade over time. Takim (2012) stated that after liberalization, the public sector debt stock decreased, while the private sector external debt stock tended to increase rapidly, and that this situation was not sustainable. Simmons et al. (2008), stated that liberalization has a positive effect on economic growth, but sometimes it is the main trigger for economic instability. Wacziarg and Welch (2008), stated that liberalized countries grow faster and attract more direct investment than non-liberalized countries. Armstrong and David (2006) stated that liberalization causes competition in foreign trade, and this competition has a decreasing effect on the foreign trade income of the countries. Dornbusch (1992), stated that liberalization has an increasing effect on trade in goods and services, and that the Gross Domestic Product amounts of these three liberalized countries started to increase after liberalization and thus they achieved economic development.

Methodology:

The research was carried out by creating tables with data obtained from the Turkish Statistical Institute data system, comparing these tables using the horizontal analysis method and performing econometric analysis. In the study, two different models were created by considering two different periods. For Model 1, the data for the period 1923-1980 was used, and for Model 2, the data for the period 1981-2023 was used. The econometric analysis consists of three stages. In the first stage, the stationarity properties of the export and import variables were examined using the Phillips-Perron unit root test. In the second stage, the existence of a cointegration relationship between the variables was investigated using the Bayer-Hanck cointegration test. In the third and final stage, the long-term coefficients of the import variable were estimated using the DOLS and FMOLS methods. The results of the econometric analysis show that imports affect exports more in the post-liberalization period in Türkiye.

Results and Conclusions:

In the conclusion of the article, it is emphasized that liberalization has a negative effect on increasing imports, but countries that switch to liberal economies complete their development processes earlier, liberalization enables technology transfer and enables the production technology of products that cannot be produced in the country due to insufficient technology to be learned over time, domestic products are produced instead of imported products with the learned technology, and at this point imports decrease and even exports of domestically produced products increase over time, and thus the foreign trade deficit is reduced in this way.

1. Giriş

Liberalizasyon, yani serbestleşme hareketleri; siyaset, yönetim ve iktisat gibi farklı alanlarda karşımıza çıkan önemli kavramlardan biridir. İktisadi anlamda liberalizasyon, piyasa üzerindeki kontrollerin azaltılması yoluyla özellikle uluslararası ticareti artırmayı hedefleyen politikaların bütünüdür (Armstrong ve David, 2006: 325). Uluslararası ticarete liberalizasyon hareketlerinin doğru bir şekilde gerçekleşmesi, ancak ülkelerin bağımsız bir dış ticaret politikası izlemeleriyle mümkündür.

Dünyada, özellikle 1970’li yıllarda başlayıp 1980’li yıllarda hızlanan bu hareket, ülkelerin ekonomik açıdan gelişmesini sağlamıştır. Fakat bir ülkede liberalizasyon hareketlerine girişilmesi ve bundan olumlu sonuç alınması ancak mevcut ekonomik yapının buna uygun olmasıyla mümkündür. Aksi halde, liberalleşme hareketleri ülke içinde üretimin azalmasına neden olmaktadır. Üretimin azalması beraberinde işsizliğin artmasına, işsizliğin artması ülkede istihdam oranının düşmesine, istihdam oranının düşmesi tasarrufların yapılamamasına, tasarrufların yapılamaması da ülkede yatırımların yapılamamasına neden olmaktadır. Yatırımların yapılamaması ise yine üretimin gerçekleşmesinin önüne geçtiği için ülkede olumsuz ekonomik bir kısır döngünün oluşmasına sebep olmaktadır. Bunların tümünün gerçekleşmesi ise ülke ekonomisinin diğer ülkelerin kontrolü altına girmesini sağlamaktadır. Çünkü bir ülkede üretimin azalması, arzın azalmasına neden olduğu için arz eksikliği arzın ithalatla karşılanması gereksinimini doğurmaktadır. Böyle bir ekonomik konjonktür içinde ithalatın artması ise ülkenin diğer ülkelerin potansiyel açık bir pazarı haline gelmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, liberalleşme hareketlerinin Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkisini tespit ederek Türkiye’nin geleceğe yönelik dış ticaret politikasının belirlenmesine katkı sağlayıp Türkiye’de kronik hale gelen dış ticaret açığı sorununa çözüm önerisi sunmaktır. Türkiye, gelişmekte olan ülkeler içinde ekonomik büyüme ve ihracat rakamları ile önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmanın örnekleme olmuştur. Çalışmanın dönemini ise 1923-2023 yılları oluşturmaktadır.

Bu çalışma ile ilgili yapılan literatür taramasında genel olarak liberalleşme hareketlerinin dış ticaret faaliyetlerine etkisinin analiz edildiği kısmi dönemli çalışmalara rastlanılmıştır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana geçen yüz yıllık dış ticaret sürecinde liberalleşme hareketlerin Türkiye’nin dış ticaret rakamlarına ve dış ticaret açığına etkisini analiz eden ve Türkiye’nin geleceğe yönelik dış ticaret politikasının belirlenmesine katkı sağlayan ayrıntılı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran ve değerli kılan temel özelliği ise bu ayrıntılara yer vermesidir.

2. Literatür Taraması

Yapılan literatür taramasında konu ile ilgili farklı çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmalar incelendiğinde, Duman ve Aydın’ın (2023), Türkiye’de 1929 yılına kadar devam eden eski usul gümrük tarifelerinin 1929 yılında yenilenmesi ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde sanayileşme hareketlerinin başladığını; Şanlı ve Ateş’in (2022), kur baskısı, yüksek enflasyon ve kamu açıklarının çözümü için başlatılan liberalleşme çabalarının bu sorunları çözmede yeterince başarılı olamadığını; Carneiro ve Kovak’ın (2017), farklı ülkelerde gerçekleştirilen liberalleşme hareketlerinin genellikle ülke ihracatında olumlu etki göstererek istihdam artışına katkı sağladığını; Çetin ve Savrul’un (2016), liberalleşme hareketlerinin Türkiye’de ithalatı artırıcı bir etki göstererek dış ticaret açığının artmasına neden olduğunu; Özkardeş’in (2015), bir ülkenin bağımsız dış ticaret politikasını takip etmesi halinde dış ticareten verimlilik elde edeceğini; Kuşat’ın (2015), liberalleşmeden fayda elde edilmesinin ancak liberalleşmeyi destekleyecek olan politikaların düzgün bir şekilde uygulanması ve takip edilmesi ile mümkün olduğunu; Öztürk ve Özyakışır’ın (2015), Türkiye’nin 1980 sonrasında yaşanan liberalleşme hareketlerinde kısmen başarılı olduğunu, ekonomide istikrarın sağlanmasına yönelik bazı çalışmaların ise beklenen hedeflere ulaşmadığını; Pamuk’un (2014), 1980 yılı sonrasında

gerçekleşen liberalleşme hareketlerinin ihracatı ve ithalatı artırarak Türkiye’de GSYH’nın artmasına katkı sağladığını; Takım’ın (2012), liberalleşme hareketlerinin kamu borcunun azalmasına katkı sağlarken özel kesim dış borcunu arttırdığını; Simmons vd.’nin (2008), liberalleşme hareketlerinin bazen ekonomik istikrarsızlıkların yaşanmasının tetikleyicisi olduğunu; Wacziarg ve Welch’in (2008), liberalleşen ülkelerin daha fazla doğrudan yatırım çekmesi sebebiyle daha hızlı bir ekonomik büyüme içine girdiğini ve bunun ülke dış ticaretine olumlu bir etki gösterdiğini; Armstrong ve David’in (2006), liberalleşmenin ülke içinde rekabeti artırması nedeniyle dış ticaret gelirini azaltıcı olumsuz etkisinin olduğunu; Dornbusch’un (1992), liberalleşme hareketlerinin ihracatı artırıcı bir etki göstermesi sebebiyle bir ülkede GSYH’nın artmasına katkı sağladığını ifade ettiği görülmüştür.

Literatür taramasında genel olarak liberalleşme hareketlerinin ihracatı ve ithalatı artırıcı bir etki gösterdiği fakat bu etkinin gelişmekte olan ülkelerde daha çok ithalat lehine gerçekleşmesinden dolayı ülke içinde dış ticaret açığının artmasına neden olduğunun ifade edildiği görülmektedir. Ayrıca, bu çalışma ile ilgili yapılan literatür taramasında, Türkiye’de gerçekleşen liberalleşme hareketlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin incelendiği bazı çalışmalar yer almaktadır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana geçen yüz yıllık dış ticaret sürecinde liberalleşme hareketlerinin Türkiye’nin dış ticaret rakamlarına ve dış ticaret açığına etkisini analiz eden ve Türkiye’nin geleceğe yönelik dış ticaret politikasının belirlenmesine katkı sağlayan ayrıntılı çalışmalar sınırlıdır. Bu durum, çalışmanın motivasyon unsuru olmuştur. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran ve değerli kılan temel özelliği ise bu ayrıntılara değinmesidir. Bu yönleriyle literatürde var olan çalışmalardan ayrılmaktadır ve literatüre katkı sağlamaktadır.

3. Türkiye’de Liberal Ekonomiye Geçiş Süreci

Türkiye’de liberalizasyon süreci zor bir süreçten geçmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti’nin yenilgiye uğraması ve topraklarının işgal edilmeye başlaması, Anadolu topraklarında başlayan ve başarı ile sonuçlanan bir Kurtuluş Savaşının yaşanmasına neden olmuş ve bağımsız bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti 29 Ekim 1923’te kurulmuştur. Kuruluşu sırasında yıkık bir ekonomiyi devralan yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu dönemde birçok ekonomik sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Lozan Antlaşmasının bazı maddeleri gereği Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenmesi, 1929 yılına kadar süren kapitülasyonların etkisi ve Birinci Dünya Savaşında çıkan Osmanlı Devleti’nin topraklarının işgal edilmesi ve Kurtuluş Savaşı döneminde birçok üretim alanının zarar görmüş olması, üretimin yeterli derecede yapılamamasına neden olmuştur. Bu dönemde üretimin gerçekleşmemesi, arz eksikliğine neden olduğu için ülke ihtiyaçlarının ithalat yolu ile karşılanması zorunluluk haline gelmiştir (Yavuz, 2020: 218).

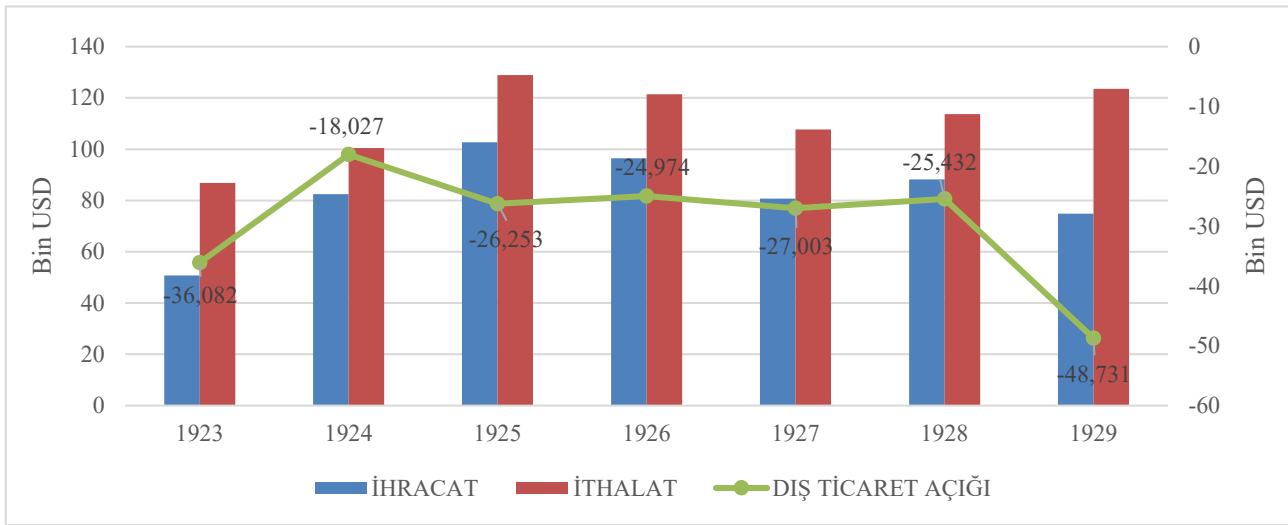
1929 yılında kapitülasyonların sona ermesiyle toparlanma sürecine giren Türkiye Cumhuriyeti’nin 1929 yılında başlayan ve bütün dünyayı olumsuz etkileyen dünya ekonomik buhranı ile karşı karşıya kalması, ekonomide daha büyük olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. Bu buhran yaklaşık 10 yıl kadar sürmüş, buhranın etkisinin azalma dönemi olan 1939 yılında ise İkinci Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşının 1945 yılında sona ermesi ile büyük yıkımlara uğramış olan dünya ülkeleri tekrar toparlanmak için farklı yollar denemeye başlamıştır (Bulut, 2003: 81).

Türkiye ise Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından 1929 yılına kadar sanayiye yurtdışından gelen ithal mallara karşı koruyamamıştır. Çünkü Lozan Antlaşmasından sonra Avrupa devletlerinin yoğun katılımıyla gerçekleşen kapitülasyonların sürekli olarak devam ettirilmeye çalışılması görüşmeleri, Türk temsilciler tarafından kabul edilmemiş, uzun süren toplantılar sonunda kapitülasyonların beş yıl süreyle daha devam ettirilmesi ve beş yılın sonunda tamamen kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin 5 yıl daha kendi dış ticaret politikasını bağımsız bir şekilde belirlemesinin önüne geçmiştir. 1929 yılında sona eren kapitülasyonlar, ülkenin bağımsız bir dış ticaret politikası izlemesini kolaylaştırmıştır. 1929 yılında kapitülasyonların sona

ermesi ile beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin gümrüklerinde uygulanacak olan tarife sistemi oluşturularak uygulamaya konulmuştur (Duman ve Aydın, 2023: 154). Tarife sistemi oluşturulurken özellikle 17 Şubat – 4 Mart 1923 yıllarında gerçekleşen Birinci İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen ilkeler doğrultusunda hareket edilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi gelişim hamleleri çerçevesinde uluslararası sermayenin istediği şekilde değil ancak Türkiye'nin belirlediği koşullar altında ülkeye girmesine izin verilmiştir (Ökçün, 1968: 117). Türkiye'de liberalizasyona geçiş süreci özellikle 1923-1980 yılları arasında dış ticarete yaşanan önemli gelişmelerin paralelinde gerçekleşmiştir.

3.1. Türkiye'nin 1923-1929 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

1923-1929 yılları, Türkiye'de kapitülasyonların devam ettiği bir süreci içermektedir. Bu süreçte gerçekleşen dış ticaret faaliyetleri Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Türkiye'nin 1923-1929 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

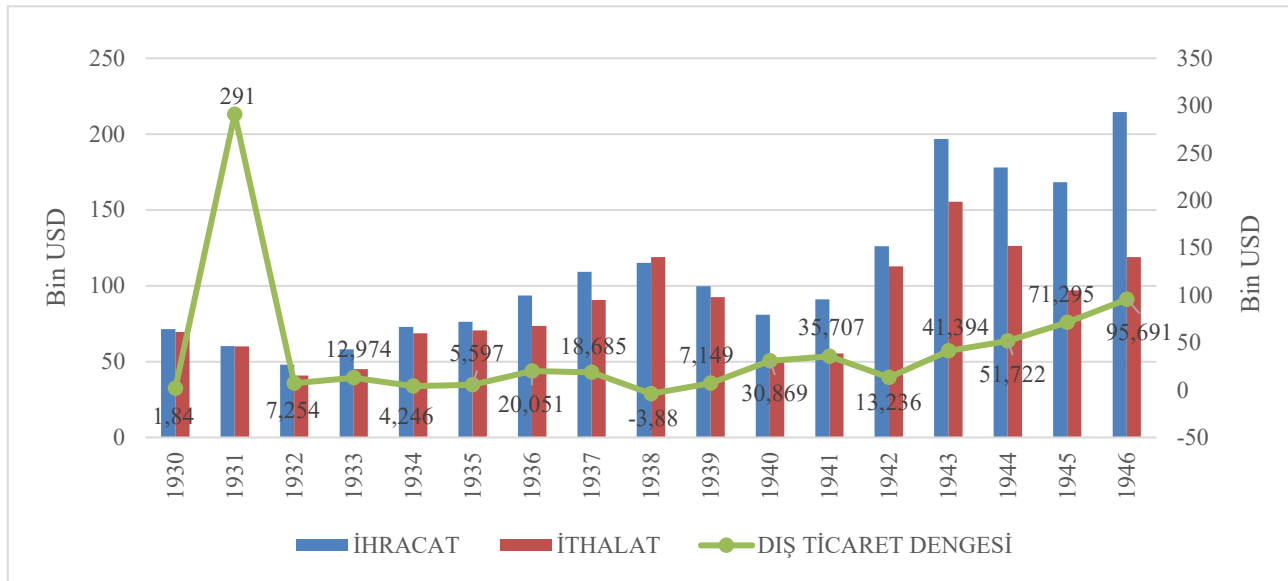
Kaynak: TÜİK, (2024)

Şekil 1'de görüleceği üzere 1923 yılında Türkiye'nin ihracatı 50 milyon 790 bin ABD doları iken ithalatı 86 milyon 872 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılında dış ticaret açığı kapitülasyonların etkisinden dolayı yüksek çıkmıştır. Bu dönemde ülkenin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşından çıkmış olması da üretim alanlarının zarar görmesine neden olmuş, bu durum hem yurtiçi üretimin ülke içi talebi karşılamamasına hem de talep fazlasının yeterli olmamasından dolayı ihracatın artmamasına neden olmuştur. 1923 yılı sonunda ihracatın ithalatı karşılama oranı %58,5'tir. Birinci İzmir İktisat Kongresinden alınan kararların da etkisi ile üretimin artırılma çabası, 1924 yılında ihracatın %62,3 oranında artmasını teşvik ederek ihracatın 82 milyon 435 bin ABD doları olmasını sağlamıştır. İthalat ise bahsi geçen yıl içinde sadece %15,6 oranında artmıştır. 1924 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %82,1'e ulaşmıştır. Dış ticaret açığı ise 18 milyon 27 bin ABD dolarıdır. 1925 yılına gelindiğinde ise ihracat bir önceki yıla kıyasla %24,6 oranında artarak 102 milyon 700 bin ABD dolarına çıkmıştır. İthalat ise kısmen daha fazla artarak %28,4 artış oranı ile 128 milyon 953 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %3 azalarak %79,6 oranına gerilemiştir. 1925 yılının dış ticaret açığı ise 26 milyon 253 bin ABD doları olarak kayıt altına alınmıştır. 1926 yılına gelindiğinde, ihracat biraz düşüş göstererek 96 milyon 437 bin dolar olarak gerçekleşmiş, ihracattaki azalış %6,1 oranında olmuştur. İthalat ise benzer şekilde %5,8 oranında düşüş göstermiş ve 121 milyon 411 bin ABD doları olarak kayıt altına alınmıştır. 1926 yılında dış ticaret açığı kısmi bir düşüş göstererek 24 milyon 974 bin ABD doları olmuş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %79,4 olarak kayıt altına alınmıştır. 1927 yılında ise ihracattaki düşüş devam etmiş, bu düşüş %16,3 oran

ile 80 milyon 749 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise %11,3 azalışla 107 milyon 752 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %74,9'a düşmüştür. Dış ticaret açığı ise 27 milyon 3 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 1928 yılında ihracat %9,3 oranında artarak 88 milyon 278 bin ABD doları olarak gerçekleşmiş, ithalat %5,5 artış oranı ile yılı 113 milyon 71 bin ABD doları olarak kapatmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla göre artış göstererek %77,6'ya ulaşmıştır. Bu yıl dış ticaret açığı 25 milyon 432 bin ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. 5 yıllık kapitülasyonların sona erdiği ve büyük dünya buhranının başladığı yıl olan 1929 yılında ise ihracat %15,2 oranında düşüş kaydederek 74 milyon 827 bin ABD doları olarak gerçekleşmiş, ithalat ise %8,7 oranında artarak 123 milyon 558 bin ABD doları olarak kayıt altına alınmıştır. Dış ticaret açığı bir önceki yıla kıyasla çok hızlı bir artış göstererek 48 milyon 731 bin dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise azalarak %60,6'ya düşmüştür.

3.2. Türkiye'nin 1930-1946 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

Dünya ekonomi buhranı yaklaşık 10 yıl kadar sürmüştür. Dünya ekonomi buhranı, 1939 yılında biterken aynı yıl İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşına katılmamıştır. İkinci Dünya Savaşı, 1945 yılında son bulmuştur. 1930-1946 yılları Türkiye'de dış ticaret fazlası verilen bir dönem olmuştur. Şekil 2, Türkiye'nin 1930-1946 yılları arasındaki dış ticaret performansını göstermektedir.

Şekil 2. Türkiye'nin 1930-1946 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

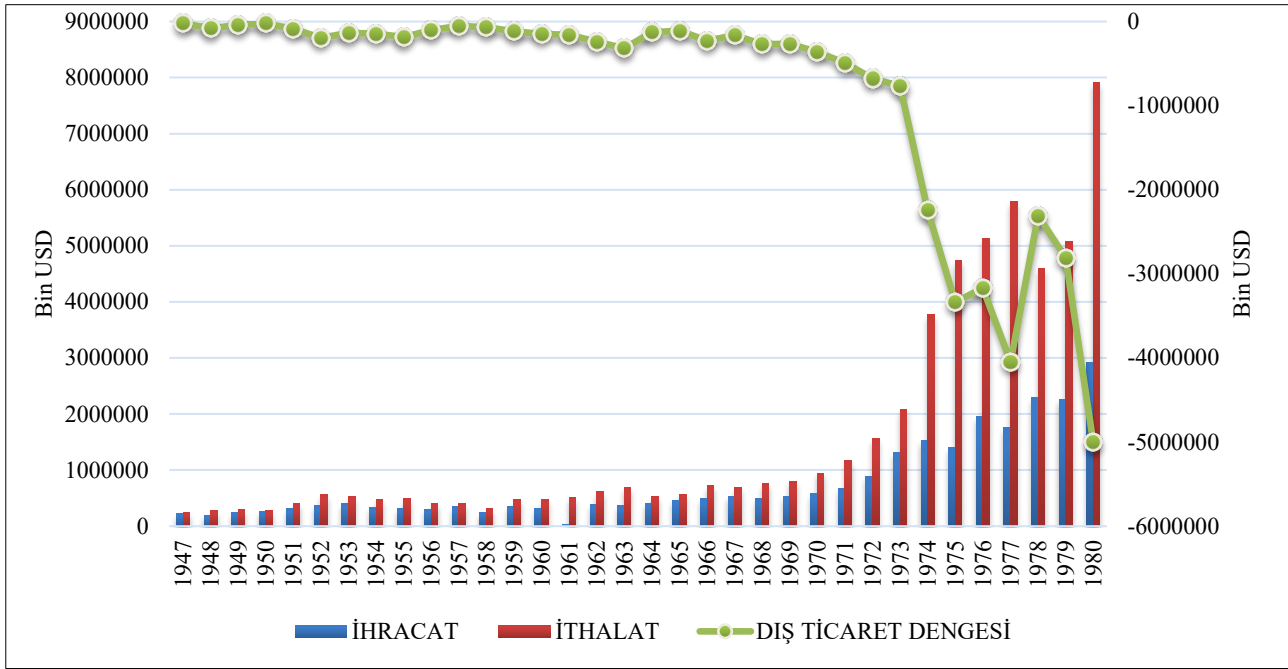
Kaynak: TÜİK, (2024).

Şekil 2'den de görüleceği üzere 1929 yılı sonunda kapitülasyonlar ile ilgili bağlayıcı yükümlülüklerin sona ermesi, 1930 yılında Türkiye'de daha bağımsız bir dış ticaret politikası izlenmesini sağlamıştır. Bu dönemde, tarifelerle korunmaya çalışılan yerli üretim sonuç vermiştir. 1930 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %102,6'ya çıkmıştır. Türkiye'de ilk kez dış ticaret fazlası milyon dolar seviyesine ulaşarak 1 milyon 84 bin ABD doları olarak kayıt altına alınmıştır. Sonraki yıllarda bazen ihracatın ithalatı karşılama oranı düşüş gösterse bile 1938 yılı hariç olmak üzere 1930 ile 1946 yılları arasında süreklilik arz eden bir dış ticaret fazlası verilmiştir. 1938 yılında dış ticaret açığının oluşmasının temel sebebi ise özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın riskinin artması ile dünyada gerçekleşen ticari faaliyetlerin azalmasına neden olmasıdır. 1939 yılında ikinci dünya savaşının başlaması ile beraber Türkiye'de ihracat bazı yıllar azalma kaydetmiştir. Fakat bu dönemde ithalatın da benzer bir eğilim göstermesi Türkiye'de dış ticaret açığının oluşmasının önüne geçmiştir. Savaşın sona erdiği 1945 yılında ise Türkiye'nin ihracatı önceki iki yıla kıyasla azalma kaydetmiş

fakat ithalatın daha fazla azalması ihracatın ithalatı karşılama oranının artmasına sebep olmuştur. Bu yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı %173,5'e çıkarak rekor tazelemiştir. İhracat artışı, bu dönemde yine hız kesmemiş 1946 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yeni bir rekor kırılarak %180,5'e çıkarak tarihe geçmiştir. 1946 yılından sonra ise ihracatın ithalatı karşılama oranı hızlı bir şekilde düşmeye başlamış, 1947 yılı itibari ile dış ticaret açığı tekrar oluşmaya başlamıştır.

3.3. Türkiye'nin 1947-1980 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

1947-1980 yılları arası Türkiye'de liberalizasyon öncesi dönem olmuştur. Her ne kadar bu döneme kadar Türkiye'de dış ticaret fazlası verilmiş olsa bile Türkiye'de sanayinin gelişmesi arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır. Bu dönemde sanayide gelişimin sağlanması, ancak teknolojinin ithali ile mümkün görülmüştür. Aynı zamanda nüfusun da artması ile başlayan tüketimdeki artış, ülkede üretilmeyen ve ithal edilen malların fiyatının aşırı derecede artmasına neden olmuştur. Bu noktada 1950 yılından sonra tarifeler düşürülerek sanayi ürünleri ve tüketime yönelik ürünler daha fazla ithal edilmeye başlanmıştır. Bu durum, beraberinde dış ticaret açığının oluşmasına ve sonraki yıllarda bu açığın artmasına neden olmuştur. Şekil 3, Türkiye'de 1947-1980 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret performansını göstermektedir.

Şekil 3. Türkiye'nin 1947-1980 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

Kaynak: TÜİK, (2024)

Şekil 3'ten de görüleceği üzere 1947 yılından sonra Türkiye'de üretilmeyen bazı ürünlerin piyasada bulunmaması bu ürünlerin fiyatının aşırı derecede artarak enflasyonist bir ortam oluşmasına neden olmuştur. Enflasyonun artması ise halkın tüketim gücünün azalmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda sanayileşme istenilen seviyede gerçekleşmemiştir. Bu sorunları çözmek için tüketime ve sanayi ürünlerine yönelik ürünlerin ithalatına izin verilmeye başlanmıştır. Bu sebeple Türkiye'de 1947 yılından sonra dış ticaret dengesi ithalat ağırlıklı artmaya başlamış ve ortaya çıkan dış ticaret açığı kronik bir hale gelerek süreklilik arz etmeye başlamıştır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra Türkiye'de dış ticaret batı eksenine kaymaya başlamıştır. Bu dönemde iktidarın dışa yakın bir dış ekonomi politikası benimsemesi, savaştan sonra gerçekleşen dış yardımların ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlaması, uluslararası kuruluşlara katılmanın verdiği güven ve sağladığı teşvik ve son olarak dünya ekonomik konjonktüründe gerçekleşen iyileşme, Türkiye'nin de dış ticaretinde olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Üretimin artması, dış ticaret rakamlarının Gayri Safi

Milli Hasıla içindeki payının artmasını sağlamıştır. Yine bu dönemde Kore Savaşının etkisi ile dünya piyasasında tarım ürünlerinin fiyatının yükselmesi, Türkiye’de Gayri Safi Milli Hasılanın artmasına katkı sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler Türkiye’nin dış ticaretinde kısmi de olsa bir liberalizasyon ihtiyacının oluşmasına neden olmuştur. Bu sebeple, 10 Ağustos 1950 yılında ithalat üzerindeki baskı azaltılmıştır (Manisalı, 1972: 107).

1950 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %92,2 iken bu dönemin küçük liberalizasyon hareketleri ihracatın ithalatı karşılama oranını daha fazla düşürerek 1951 yılında %78,1 olmasına neden olmuştur. 1952 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı daha hızlı bir şekilde düşmüş %65,3 olarak yılı tamamlamıştır. Bu düşüş, ithalatta tekrar tedbir alınmasının gerekli olduğu kanaatinin oluşmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, 20 Nisan 1953’te tarifeler tekrar yükseltilmeye başlanmıştır. 1948 yılında OECD’nin 1949 yılında ise NATO’nun ABD ve Avrupa merkezli ülkelerin önderliğinde kurulması ve daha sonra Türkiye’nin de bu kuruluşlara üye olması, Türkiye’nin dış ticaretinin daha fazla Avrupa ve ABD merkezli bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur (Cillov, 1965: 25).

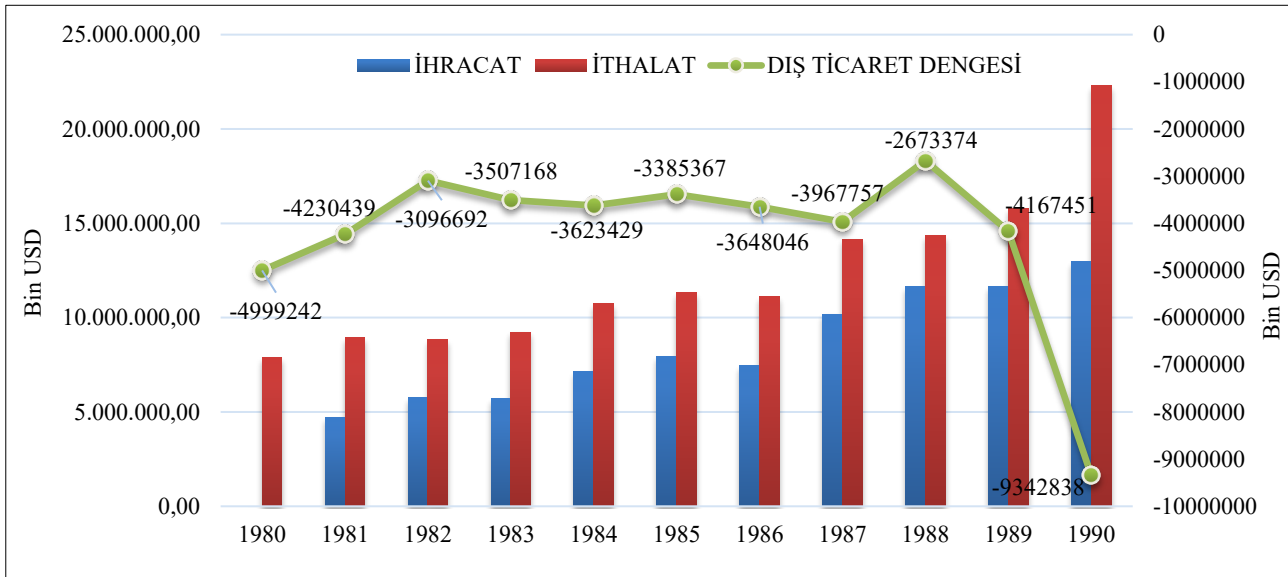
1950’li yıllarda ise dış ticaretin Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı %14,8 iken, 1960 yıllara doğru azalma eğilimi göstermeye başlamıştır. Özellikle 1958 yılında ise en düşük seviye olan %4,1’i görmüştür. Bunun önüne geçmek için 4 Ağustos 1958 yılında İstikrar Tedbirleri Başkanı ile çeşitli önlemler alınmış ve bu önlemler dış ticaretin Gayri Safi Millî Hasılaya oranının artmasına katkı sağlamıştır. 1950’li yılların başında ithalatta tüketim mallarının ağırlığı %20 oranında iken 1960 yılında %10’a düşmüştür. İthalatta ise ağırlık daha çok hammadde ve yatırım mallarına yönelmiştir. Bu dönemde Türkiye’de dış yardımlar daha çok ABD ve Avrupa kaynaklı gelmeye başladığı için dış ticaret faaliyetlerinde yine ABD ve Avrupa ülkeleri ağırlık göstermiştir. 1960’lı ve 1970’li yıllarda ise Türkiye’de ihracat ve ithalat inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiş fakat dış ticaretin Gayri Safi Millî Hasılaya oranının daha stabil bir hale geldiği görülmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı %53,5’e kadar düşmüştür. Daha sonraki yıllarda zaman zaman artış göstermiş olsa bile 1970 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %62,1 olarak kayıt altına alınmıştır. 1973 yılında ise ihracat ilk kez milyar dolar seviyesini görerek, 1972 yılına kıyasla %30,8’lik bir artış ile yılı 1 milyar 317 milyon dolar olarak kapatmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %63,1’e yükselmiştir. 1974 yılında ise ithalat 1973 yılına kıyasla %81,1 rekor artış ile 3 milyar 777 milyon dolar olarak gerçekleşmiş, ihracat ise sadece %16,3’lük artış ile 1 milyar 532 milyon dolar olarak kayıt altına alınmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %40,6’ya düşmüştür. Bu düşüş 1975’de devam etmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %29,6’ya inmiştir. 1976 yılında kısmen biraz artış sağlanmış olsa bile ihracatın ithalatı karşılama oranı %38,2 olarak kayıt altına alınmıştır. 1977 yılında tekrar düşüş kaydedilmiş, 1973 yılı %30,2 ile kapatılmıştır. 1978 yılında ise ihracatta artış yaşanmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %49,8’e yükselmiştir. 1979 yılında ise tekrar düşüşe geçmiş ve %44,6 ile yılı kapatmıştır.

3.4. Türkiye’nin 1981-2023 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı

1980 yılına gelindiğinde, dünya üzerindeki küresel aktörlerden IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve OECD’nin dünya ekonomik sistemi üzerindeki etkinliği daha fazla artmış, dünyadaki uluslararası mal ve hizmet akımlarının yanında sermaye ve para akımlarının yani uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi için önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Özellikle 1970’li yıllarda başlayan bu hareketler, 1980 yılından sonra daha hızlı bir şekilde artmıştır. Türkiye’de bu dönemde esen liberalleşme rüzgârının etkisi ile 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomi ile ilgili önemli kararlar alınarak dış ticaret politikası tamamen değiştirilmiş ve ithal ikameci dış ticaret politikası yerine ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçiş sağlanmıştır. İhracat, ekonomik büyüme için lokomotif faktör olarak görülmüştür. Bu yeni dış ticaret politikası, Türkiye’de hem ihracatın hem de ithalatın hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır. Bu dönemde, özellikle Türkiye sanayisi yeterli derecede gelişmediği için sanayileşme stratejisi daha çok ithal girdiler ile sağlanmıştır (Takım, 2012 28).

24 Ocak 1980 Kararları ile döviz kuru %32,7 oranında revize edilerek günlük kur sistemine geçiş sağlanmıştır. Yine bu dönemde devletin ekonomi üzerindeki etkinliğinin azaltılması amacıyla daha çok tarım ürünleri yoğunluklu olan ihracatın artması için devletin tarım ürünleri destekleme alımının sınırlandırılmasına karar verilerek gübre, enerji ve ulaştırma alanı dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Ülkede döviz darlığının önüne geçmek amacıyla uluslararası sermaye hareketlerinin artırılması için yeni kararlar uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde yabancı sermayenin ülkeye gelmesini sağlamak amacıyla kambiyo mevzuatında önemli değişiklikler yapılarak ülkeye döviz girişi ve ülkeden döviz çıkışına izin verilmeye başlanmıştır. Çünkü ülkeden döviz çıkışının engellenmesi, uluslararası sermaye hareketlerinin ülkeye gelmesinin önüne geçmektedir. İhracatın artırılmasını sağlamak adına yine vergi iadesi, düşük faizli kredi, dahilde işleme rejimi kapsamında gümrük muafiyeti gibi uygulamalara da gidilmiştir (Çetin ve Savrul, 2016: 512).

1980’li yılların sonunda ticaretteki liberalleşme hareketlerinin etkisinin artırılması için bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de finansal liberalleşmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır. Özellikle kambiyo mevzuatının hafifletilmesi ve döviz alım satımına izin verilmesi, İstanbul Menkul Kıymet Borsasının yeniden açılması, 1987 yılında Merkez Bankasının açık piyasa işlemlerini başlatması ve son olarak 1989 yılında 32 sayılı Türk Parasını Koruma Kanununda değişikliğe gidilmesi bunun en önemli örneklerinden bazılarını oluşturmuştur (Sönmez, 2003: 320). Şekil 4’te Türkiye’de 1981-1990 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret rakamları görülmektedir.

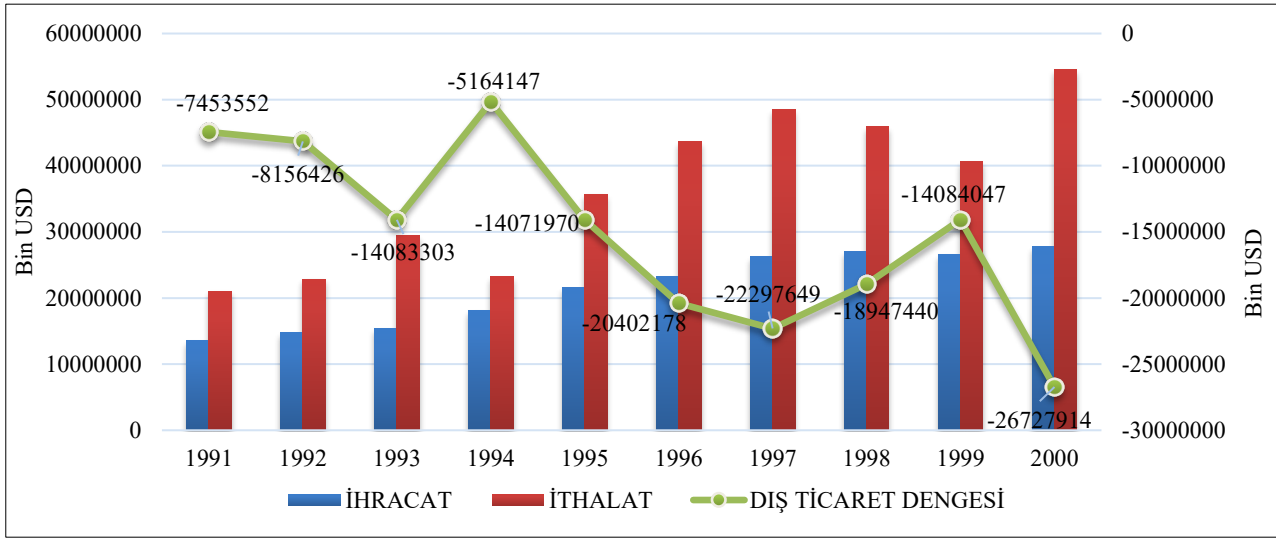

Şekil 4. Türkiye'nin 1981-1990 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı
Kaynak: TÜİK, (2024).

Şekil 4’te de görüleceği üzere, Türkiye’de 1980 yılında ihracat bir önceki yıla kıyasla %28,7’lik bir artış göstererek 2 milyar 910 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise yıl sonunda %56 artış kaydederek 7 milyar 909 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %36,8’e düşmüştür. 24 Ocak Kararları, sonraki dönemlerde kendisini hissettirmeye başlamıştır. 1981 yılında ihracat %61,6’lık bir rekor artışla yılı 4 milyar 702 milyon dolar olarak kapatmıştır. İthalat ise %12,9’luk bir artışla yılı 8 milyar 933 milyon dolar olarak gerçekleştirmiştir. 1981 yılında dış ticaret açığı bir nebze de olsa azalmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %52,6’ya çıkmıştır. 1982 yılında ise ihracattaki artış hızı %22,2 ile devam etmiş, ihracat 5 milyar 745 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise %1 azalış göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %65’e çıkmıştır. Sonraki yıllarda özellikle 1988 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %81,4’e yükselmiş ve akabinde düşüş trendine girilmiştir. 1990 yılında ise ticaretin serbestleşmesinin yanında finansın da serbestleşmesi çalışmalarına hız verilmiştir. Bu kapsamda,

birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kambiyo mevzuatı hafifletilerek ve uluslararası sermaye hareketleri ülkeye çekilmeye çalışılmıştır.

1990 yılından sonra 1986’lı yıllarda başlamış olan iç ve dış dengesizliklerin ortadan kaldırmak, artan enflasyonu düşürmek, ihracattaki artış hızını artırmak, kur oynaklıklarını azaltmak ve Türk Lirasına istikrar sağlamak için 26 Ocak 1994’de devalüasyona gidilmiş ve 5 Nisan 1994’te “İstikrar Tedbirleri Paketi” uygulamaya konulmuştur. Fakat bu çabalar ihracatın arzu edildiği gibi süreklilik arz etmesini sağlamamıştır. Şekil 5’te Türkiye’de 1991-2000 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret rakamları görülmektedir.

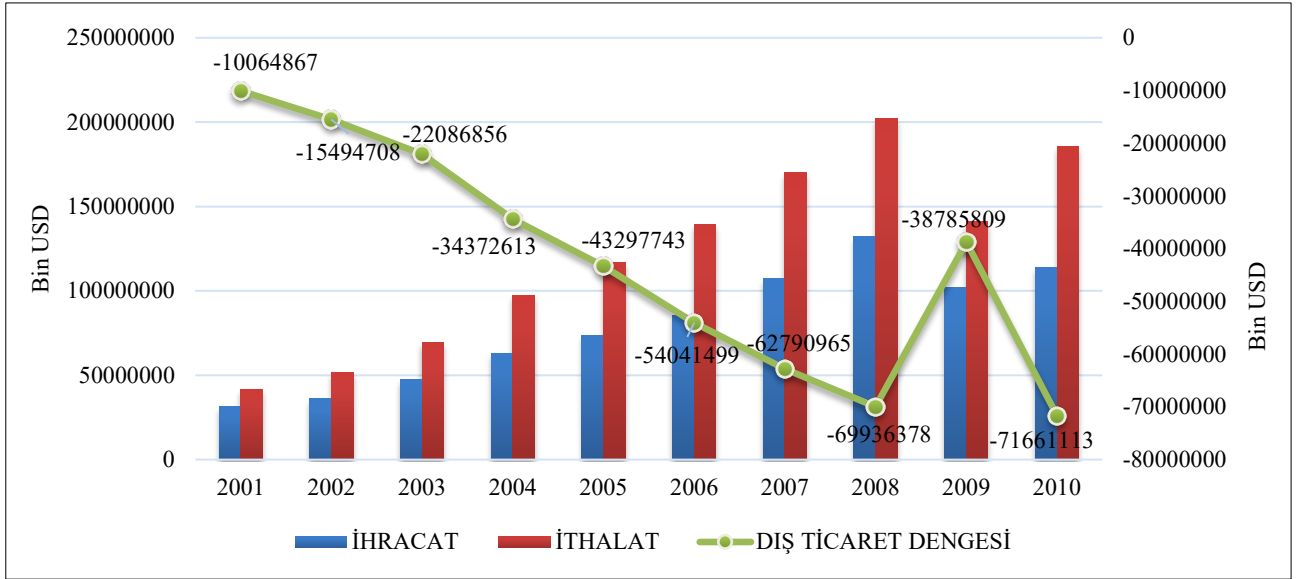
Şekil 5. Türkiye'nin 1991-2000 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı
Kaynak: TÜİK, (2024).

Türkiye’de 1990’lı yıllar; politik ve siyasi istikrarsızlıklara makroekonomik sorunların da eklendiği, bu nedenle de kur oynaklıklarının ve devalüasyonların yaşandığı yıllar olmuştur. 1991-2000 yılları arasında, ihracatta yaşanan ortalama artış %9,17 iken ithalatta yaşanan artış %26,4 oranında olmuştur. Dış ticaret açığında ise bu dönemde istikrarsız bir seyir takip edilmiştir. İthalat, Gümrük Birliği anlaşmasının imzalandığı 1996 yılında bir önceki yıla kıyasla %22,2 artış göstererek 43 milyar 626 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. İhracat ise bir önceki yıla kıyasla %7,3 artış göstererek 23 milyar 224 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise bir önceki yıla kıyasla 7 puan azalarak %53,2’ye düşmüştür.

1991-2000 yılları içinde ithalatta yaşanan en büyük artış 1995 yılında gerçekleşmiştir. İthalat, bir önceki yıla kıyasla %53,5 artış göstermiştir. Gümrük Birliği anlaşmasından sonra Türkiye’de ihracat sınırlı bir şekilde artış göstererek 1997 yılında %13,1, 1998 yılında %2,7, 1999 yılında %1,4 artış kaydetmiştir. 2000 yılında ise artış oranı %4,5 ile sınırlı kalmıştır. 1999 yılında ihracatın azalmasının en büyük nedenlerinden biri Gölcük merkezli İstanbul depremi olmuştur. Gümrük Birliği anlaşmasından sonra ithalat ise 1996 yılında önceki yıla kıyasla %22,2 artmıştır. 1997 yılında ise artış oranı %11,3 olmuştur. 1998 yılına gelindiğinde, %5,4 azalış kaydetmiş, 1999 yılında azalma devam ederek %11,4’lük bir düşüş sağlanmış, son olarak 2000 yılında bir önceki yıla kıyasla %34’lük bir artış göstermiştir. 1999 yılında yaşanan depremden dolayı ithalattaki %11,4’lük azalış ihracatın ithalatı karşılama oranını artırarak %65,4’e yükselmesini sağlamıştır.

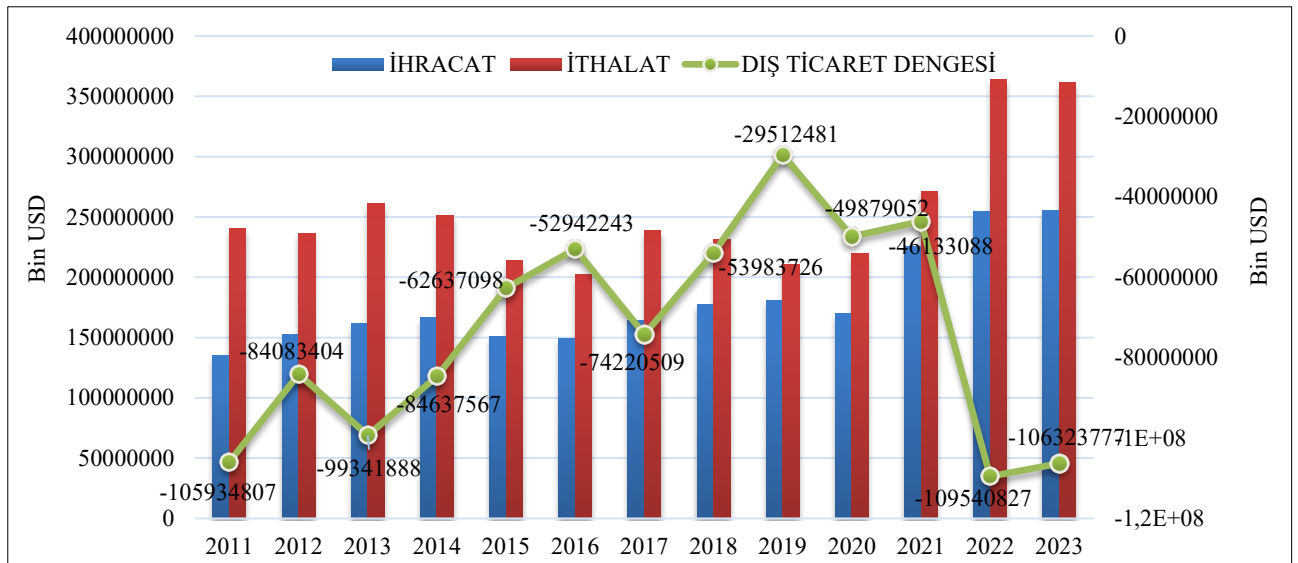
Türkiye’de 2000-2001 yılları ise siyasi ve politik kargaşanın zirveye tırmandığı bir dönem olmuştur. Politik sorunlar zor koşullarda olan ekonomik şartların gittikçe zorlaşmasına sebep olmuştur. Kurlardaki aşırı volatiliteler devalüasyonların oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde küresel pazarda ise oldukça olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Dünya ticareti, 2000 yılına geçişte artmaya başlamıştır. Türkiye’de 2001 yılındaki kur artışları ihracata olumlu yansımıştır. İthalat ise hem kur artışları nedeniyle maliyetlerin yükselmesi hem de belirsizliklerin artması nedeniyle %24

oranında düşüş kaydetmiştir. 2001 yılındaki olumsuz gelişmelere rağmen bu durum ihracatın ithalatı karşılama oranını %75,7'ye yükseltmiştir. 2002 yılında gerçekleşen seçim daha güçlü bir partinin hükümeti kurmasını sağlamıştır. Bu gelişme, Türkiye'de olumsuz bir görünüm sergileyen ekonominin toparlanmasına imkân tanımıştır.

Şekil 6. Türkiye'nin 2001-2010 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı
Kaynak: TÜİK, (2024).

2001-2010 yılları arasında ise Türkiye'nin hem ihracatı hem de ithalatı genel olarak artış göstermiştir. İhracatın ortalama artış hızı %16,27 olurken ithalatın artış ortalaması %15,7 oranında gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama ortalaması %66,51 olarak kayıt altına alınmıştır. 2008 yılında ise Amerika merkezli bir küresel kriz ortaya çıkmıştır. Türkiye'de özellikle bu dönemde var olan politik ve siyasi istikrar önceki dünya krizlerine kıyasla Türkiye'nin bu krizden kısmi derecede etkilenmesine neden olmuştur. 2009 yılında ise kriz nedeniyle ihracat ve ithalat azalma kaydetmiştir. İthalattaki azalış ihracattaki azalıştan daha fazla gerçekleşmiştir. 2009 yılında ihracat %22,6 azalırken ithalat %30,2'lik bir azalma göstermiştir. Bu yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı %72,5 olarak kayıt altına alınmıştır. Şekil 7, Türkiye'nin 2011-2023 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret performansını göstermektedir.

Şekil 7. Türkiye'nin 2011-2023 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Performansı
Kaynak: TÜİK, (2024).

2011-2023 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde dalgalanmalar yaşanmıştır. Özellikle 2008 yılında Amerika merkezli ortaya çıkan ekonomik kriz sonrasında dünya ticareti 2010 yılından sonra toparlanma sürecine girmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin hem ihracatı hem de ithalatında önemli gelişmeler yaşanmıştır. İhracattaki artış oranı ortalama %6,44, ithalattaki artış oranı ise %5,98 olarak kayıtlara alınmıştır. Bu süreçte dış ticaret açığında en büyük sıçramanın 2022 ve 2023 yıllarında yaşandığı görülmektedir. Çünkü 2021 yılında dış ticaret açığı 46 milyar 133 milyon dolar iken 2022 yılında 109 milyar 540 milyona çıkarak Cumhuriyet tarihinde ilk kez 100 milyar dolar seviyesinin üzerine ulaşmıştır. 2023 yılında ise her ne kadar ihracatta %0,5 artış, ithalatta ise %0,5 azalış yaşanmış olsa bile 2023 yılı sonunda dış ticaret açığı 106 milyar 323 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2021 yılına kıyasla düşmüştür. 2021 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %83 iken 2022 yılında %69,9'a düşmüştür. 2023 yılında ise tekrar %70,6'ya yükselerek kısmi bir artış sergilemiştir.

4. Yöntem

Bu çalışmada, liberalleşme öncesi ve sonrası dönem için Türkiye'de ithalatın (ith) ihracat (ihr) üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu değişkenlerin birimleri "Bin ABD \$" olarak alınmış ve veriler TÜİK web sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada, iki ayrı dönem dikkate alınarak iki farklı model oluşturulmuştur. Model 1 için 1923-1980 dönemi verileri, Model 2 için ise 1981-2023 dönemi verileri kullanılmıştır. Ekonometrik analizler üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada ihracat ve ithalat değişkenlerinin durağanlık özellikleri Phillips-Perron birim kök testi kullanılarak incelenmiştir. İkinci aşamada değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığı Bayer-Hanck eşbütünlük testi kullanılarak araştırılmıştır. Üçüncü ve son aşamada ise ithalat değişkenine ait uzun dönem katsayıları Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Phillips-Perron birim kök testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model 1		Model 2	
	Test İst.	p-değeri	Test İst.	p-değeri
ihr	6.126	0.999	-0.862	0.950
ith	4.178	0.999	-1.895	0.639
Δ ihr	-10.481***	0.000	-7.895***	0.000
Δ ith	-3.193*	0.096	-5.920***	0.000

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde durağanlığı göstermektedir.

Birim kök testi sonuçlarına göre, ele alınan ihracat ve ithalat değişkenlerinin durağan olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Bu durum söz konusu değişkenlerin durağan olmadığı anlamına gelmektedir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında ise durağan hale geldikleri görülmektedir. Bu sonuçlar, eşbütünlük ilişkisinin araştırılmasını mümkün kılmaktadır.

Bayer ve Hanck (2013), Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Banerjee vd. (1998) ve Boswijk (1994) eşbütünlük testlerinin p-değerlerinin Fisher (1932) formülleriyle birleştirilmesini önermektedir. Bu eşbütünlük testi, söz konusu eşbütünlük testlerinin sonuçlarını birleştirerek daha güvenilir bulgular sunmaktadır. Bayer-Hanck eşbütünlük testine ilişkin test istatistikleri, Fisher (1932) yaklaşımı dikkate alınarak Denklem (6) ve Denklem (7) ile hesaplanmaktadır:

$$EG - J = -2 [\ln(P_{EG}) + \ln(P_J)] \quad (6)$$

$$EG - J - BA - BO = -2 [\ln(P_{EG}) + \ln(P_J) + \ln(P_{BA}) + \ln(P_{BO})] \quad (7)$$

Burada P_{EG} , P_J , P_{BA} ve P_{BO} sırasıyla Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Banerjee vd. (1998) ve Boswijk (1994) eşbütünlük testlerinin p-değerlerini göstermektedir. Bayer-Hanck eşbütünlük testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Bayer-Hanck Eşbütünlük Testi Sonuçları

Modeller	Yöntem	Test İst.	Kritik Değerler		
			1%	5%	10%
Model 1	$EG - J$	14.016**	17.304	11.229	8.678
	$EG - J - BA - BO$	20.237*	33.969	21.931	16.964
Model 2	$EG - J$	10.812*	17.304	11.229	8.678
	$EG - J - BA - BO$	18.120*	33.969	21.931	16.964

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde eşbütünlük ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Bayer-Hanck eşbütünlük testi sonuçlarına göre ihracat ve ithalat değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Bu durum söz konusu değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. Buna göre, eşbütünlük testinin bulguları ihracat ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Ekonometrik analizin son aşamasında ithalat değişkenine ait uzun dönem katsayıları Stock ve Watson (1993) tarafından önerilen DOLS ve Phillips ve Hansen (1990) tarafından önerilen FMOLS yöntemleri kullanılarak elde edilmiştir. DOLS ve FMOLS sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. DOLS ve FMOLS Sonuçları

Modeller	Değişkenler	DOLS		FMOLS	
		Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği
Model 1	ith	0.35***	19.101	0.36***	27.917
	C	133680.2***	5.926	123954***	4.766
Model 2	ith	0.72***	22.017	0.72***	26.350
	C	-3966222	-0.876	-4091038	-0.940

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, her iki model için ithalat değişkenine ait katsayıların pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Model 1 için sonuçlar incelendiğinde, ithalat değişkenine ait katsayı DOLS yöntemine göre 0.35, FMOLS yöntemine göre ise 0,36 olarak elde edilmiştir. Buna göre 1923-1980 dönemi için Türkiye’de ithalatta meydana gelen 1 birimlik artış ihracatı 0.35-0.36 birim artırmaktadır. Model 2 için sonuçlar incelendiğinde, ithalat değişkenine ait katsayı DOLS ve FMOLS yöntemine göre 0,72 olarak elde edilmiştir. Buna göre 1981-2023 dönemi için Türkiye’de ithalatta meydana gelen 1 birimlik artış ihracatı 0.72 birim artırmaktadır. Bu sonuçlara göre Türkiye’de ithalatın ihracatı liberalleşme sonrası dönemde daha fazla etkilediği söylenebilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Dünyanın en gelişmiş ülkelerinin dünyanın en fazla dış ticaret yapan ülkeleri olması beklenen bir sonuçtur. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, dünya ticaretinin yaklaşık %85’i G-20 ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu ülkelerin tamamı liberal bir ekonomik yapıya sahiptir. Kapalı bir ekonomi politikası izleyen ülkelerin gelişme düzeylerinin her zaman sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. Bugün otarşik bir yapıya sahip olan Kuzey Kore veya yıllardan beri ekonomik yaptırımlarla mücadele eden ve bu noktada sanayileşme hızı azalan İran İslam Cumhuriyeti’nin liberal ekonomiye geçememesi ülke ekonomilerinin istenilen seviyeye ulaşmasının önüne geçmiştir.

Dünya ülkeleri özellikle ikinci dünya savaşından sonra sanayileşme ve kalkınma hamlelerini artırma hedefi üzerine odaklanmıştır. Birçok gelişmekte olan ülke, gelişmiş ülkelerle aynı kalkınma seviyesini yakalamak ve sanayisini geliştirmek için gelişmiş ülkelerden ara malı ithal etme yoluna gitmiştir. Ara malı ithalatının yapılması ancak mevcut olan korumacılık anlayışının terk edilmesiyle mümkündür. Bu noktada ekonominin liberal bir hale getirilmesi çabaları özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda hız kazanmıştır. Türkiye de bu liberalleşme rüzgarından etkilenerek 24 Ocak 1980 tarihinde dış ticaret politikasını değiştirme kararı almıştır. Daha önce ithal ikameci bir dış ticaret politikası üzerine odaklanan Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararları ile ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçiş yapmış ve kalkınma stratejisini bu anlayış içinde planlamıştır. Sanayileşmeye yönelik bu liberalleşme hareketi, Türkiye'de 1946 yılından sonra başlayan dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Her ne kadar bir ülkede dış ticaret açığının artması olumlu bir gelişme olmasa bile bu dönemde liberal ekonomiye geçiş Türkiye'de üretimi daha önce yapılamayan birçok ürünün üretim bilgisinin elde edilmesini sağlayarak üretimin Türkiye'de yapılmasına imkân sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana dış ticaret rakamları incelendiğinde, genel olarak ithalatın arttığı yıllarda ihracatın da artış gösterdiği görülmektedir. Bunun temel sebebi ise ihracatta kullanılan yoğun ara malı ithalatıdır. Ara malı ithalatının azaltılması ancak ülke içinde ileri teknoloji içeren ürünlerin üretim bilgilerinin elde edilmesi ve imalatın bu bilgiler çerçevesinde gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Bu minvalde liberalleşme hareketlerinden faydalanılması için Türkiye'de üretimi yapılamayan veya yüksek maliyetler nedeniyle yurtdışından ithal edilen ürünlerin üretim bilgisinin elde edilmesi ve bu ürünlerin imalatının Türkiye'de yapılarak ithalatının azaltılması gerekmektedir. Zira liberalleşme hareketleri sonunda ülke içinde yerel üretimin ithal ürünler ile rekabet edememesi halinde süreklilik arz eden dış ticaret açığı kronik bir sorun haline gelecektir. Türkiye'de özellikle 2021 yılından sonra artış gösteren ve 2022 yılında bir önceki yıla kıyasla %137 oranında rekor bir düzeyde artan dış ticaret açığı, liberalleşmenin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde risk oluşturmaya başladığı görüntüsünün oluşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, liberalleşme hareketlerinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisini belirlemek, liberalleşme öncesi ve sonrası dönem için Türkiye'de ithalatın ihracat üzerindeki etkilerini ekonometrik yöntemler kullanarak analiz etmek ve Türkiye'nin geleceğe yönelik dış ticaret politikasının belirlenmesine katkı sağlayarak Türkiye'de kronik hale gelen dış ticaret açığı sorununa çözüm önerisi sunmaktır. Ekonometrik analiz sonuçları, Türkiye'de ithalatın ihracatı liberalleşme sonrası dönemde daha fazla etkilediğini göstermektedir. Bu bulgular Türkiye'nin ileriye yönelik dış ticaret politikasını belirlerken liberalleşmeye yönelik adımların yanında stratejik öneme sahip sektörlerde korumacılığa yönelik bazı önlemlerin alınması, Türkiye'nin sürdürülebilir bir dış ticaret artışı yakalamasına imkân sunması ve kronik hale gelen dış ticaret açığının azaltılmasına katkı sağlaması yönü ile önemlidir. Bu çalışma, farklı ülkeler üzerine uygulanarak ve farklı yöntemler kullanılarak geliştirilebilir.

Kaynaklar

- Armstrong, M. ve David E. M. (2006). Regulation, competition and liberalization. *Journal of Economic Literature*, 44(2): 325-366. <https://doi.org/10.1257/jel.44.2.325>
- Banerjee, A., Dolado, J. ve Mestre, R. (1998). Error-Correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-83. <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00091>
- Bayer, C. ve Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2012.00814.x>
- Boswijk, P. H. (1994). Testing for an unstable root in conditional and unconditional error correction models. *Journal of Econometrics*, 63(1), 37-60. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(93\)01560-9](https://doi.org/10.1016/0304-4076(93)01560-9)

- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya ekonomik buhranı ve Türkiye'de devletçiliğe geçiş. *Bilig*, (26), 77-101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234650>
- Cillov, H. (1965). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Çetin E. ve Savrul M. (2016). Türkiye'de 1980 sonrası liberalleşme sürecinde dış ticaretteki gelişmelerin Türkiye'nin cari açığına etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 511-532. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/43613/534100>
- Dışişleri Bakanlığı (2024, 13 Aralık). G-20. <https://www.mfa.gov.tr/g-20-tr.tr.mfa>
- Dix-Carneiro, R. ve Kovak, B. (2017). Trade liberalization and regional dynamics. *American Economic Review*, 107(10), 2908-2946. <https://doi.org/10.1257/aer.20161214>
- Dornbusch, R. (1992). The case for trade liberalization in developing countries. *Journal of Economic Perspectives*, 6(1), 69-85. <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.6.1.69>
- Duman, M. ve Aydın H. Y. (2023). İktisadi bağımsızlık çerçevesinde 1929 gümrük tarifesinin ekonomi politikası. *International Journal of Social Sciences*, 7(1), 152-178. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1245542>
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Fisher, R.A. (1932). Statistical methods for research workers. Kotz, S. ve Johnson, N. L. (Ed.) *Breakthroughs in Statistics* içinde (s. 66-70). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4380-9_6
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-54. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Kuşat, N. (2015). Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğinde liberal dış ticaret: 1980 sonrası Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(1), 39-64. <https://doi.org/10.21547/jss.256777>
- Manisalı, E. (1972). Cumhuriyetimizin elli yılında dış ekonomik ilişkiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4), 97-121. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifm/issue/844/9362>
- Ökçün, A. (1968). *Türkiye iktisat kongresi 1923-izmir-haberler-belgeler-yorumlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özkardeş, L. (2015). Cumhuriyetin ilk yılları ve 1929 ekonomik buhranında dış ticaretin yönetimi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (6). 25-34. <https://tinyurl.com/2eb2uchf>
- Öztürk, S. ve Özyakışır D. (2015). Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerin GSMH, dış ticaret ve dış borçlar bağlamında teorik bir değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 94(1). 1-8. <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi, büyüme, kurumları ve bölüşümü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125. <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Simmons, B., Dobbin, F. ve Garrett, G. (2008). *Introduction: The diffusion of liberalization*. The Global Diffusion of Markets and Democracy. <https://ssrn.com/abstract=2411079>
- Sönmez, A. (2003). *Türkiye'de liberalleşmeye yönelik atılan adımlar*. Ankara: Yaman Yayınları.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820. <https://doi.org/10.2307/2951763>
- Şanlı, O. ve Ateş, İ. (2022). Liberalleşme sonrası Türkiye'de dış ticaretin gelişimi, yapısal sorunlar ve politika önerileri. M. Bölükbaş (Ed.), *Türkiye ekonomisinde güncel sorunlar ve öneriler* içinde (s. 338-359). Detay Yayıncılık.
- Takım, A. (2012). Dış finansal liberalleşme sonrası Türkiye'nin dış borç dinamiğindeki değişimler: Bir literatür araştırması. *Sosyoekonomi Dergisi*, 18(18). 23-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21078/226934>

- Wacziarg, R. ve Welch, K. H. (2008). Trade liberalization and growth: New evidence. *The World Bank Economic Review*, 22(2), 187-231. <https://doi.org/10.1093/wber/lhn007>
- Yavuz, R. (2020). Millî mücadele dönemi ve cumhuriyet yönetimine geçişte Türk Hariciye Teşkilatı'nın gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13(26), 215-243. <https://doi.org/10.19060/gav.750467>